

KAPİTALİZMDE YAŞAMA DENEYİMİ OLARAK: İLAÇ SANAYİSİ - I

Özen GÜVENİR

Türkiye ilaç sanayisi, oligopol ekonomik yapısı ve yöneticilerinin ideolojik konumlanışıyla burjuvazinin en yetenekli ve öngörülü kadrolarıdır.

İlaç sanayisi, çalışması ve yapısı itibariyle uluslararası kapitalizmin dünyadaki en mükemmel örneklerinden biridir. İlaç sanayisinin çok ulusluluğunun en yoğun olduğu sektörlerden birisi olması, bu alanın diğer imalat alanlarına, kapitalizmin piyasa koşullarına göre daha sınırsız olanaklar sunması ve kâr marjının en yüksek olduğu kesimlerden olmasındandır.

İlacın kısa bir tarihi ile bu saptamayı açalım. Tarihin ilk çağlarından itibaren bir meta karakteri kazanan ilaç, başlangıçta doğaüstü güçlerin, sonrasında da tanrının ve mistisizmin çağırıcı gücü (iktidar araçlarından) olmuş ve bu nedenle büyücü-reis-din adamı çizgisinin hegemonyası altında kalmıştır. "Antik çağda (Hammurabi dönemi) toplumsal sınıflara yönelik ayrı reçetelerin düzenlendiği" biliniyor. Hastalığı 'ceza' olarak algılayan bakışın, ilacı yani 'iyi etmeyi' iktidarının en güzel örneğini, tedavi edici hizmet araçlarının her geliştirilme çabasının o anda iktidarda bulunan sınıf ya da katmanın baskısından ve süzgecinden geçirilmesi vermektedir. Evet Asklepios'un sağlığın amblemi olan yılanı din tarafından sokulmuştu ve orta çağın gri havası, sağlığı ve ilacı kiliseler ve camilere kapamıştı. Buna karşı halk tepkisi ise ilacın doğasına kocakarılar eliyle ulaşmak oldu.

Tüm bu süreç ilacın ticari tüketim maddesi olarak artan önemini anlatıyor. Eczaneler bu ticaretin disiplin altına alınma yerleri oldu. İlacın sınıai bir ürün olma niteliği ise, 19. yüzyıla birlikte dönemin yükselen sınıfı burjuvazinin eliyle oldu. Ancak tüm bu tarihsellik, ilacın meta haline gelişiyle başlayan ve bugünkü "vahşi" haline kadar gelen dönemde ilacın ikili yapısını gözden kaçırtmamalı: İlaç sosyal bir üründür ve onun bu tanımı, ticari bir ürün olmasıyla temel bir çelişki içindedir. Buna daha sonra dönmek üzere tarih okumamıza günümüzden devam edelim.

Osmanlı'nın son dönemine hakim olan serbest ticaret, burayı Avrupa'nın açık pazarı haline getirmiş, dış borçlar artmış, yerli sanayi çökmüş ve sadece

aracı olan, üretken olmayan bir sınıf oluşmuştur. O dönem sadece müslüman olmayan azınlık elinde bulunan eczacılığın küçük ölçekli, bilgi ve sermaye birikiminden uzak, cılız ve ithal ürünlerine dayalı bir ilaç sanayisi olduğunu görüyoruz.

1910-50 arasında da, gerek devletçilik uygulamaları ve gerekse onun ideolojik argümanı halkçılık ile ilaç sanayii, daha çok "havan eczacılığı" olarak anılan ve müstahzarların eczanelerde üretilerek, bunun yanında da az sayıda ithal üretimin pazarlandığı dar bir endüstriydi. Bu konuda özellikle 1928 yılında çıkarılan "ıspenciarı ve tıbbi müstahzar" yasaı, ithalatın daraltılıp yerli bir sanayinin oluşumunu özendirici maddeler içermekteydi. (Özellikle ruhsat alınmasını zorunlu kılan yasa). Çıkarılan bu yasa ilaç ithalatçılarının yoğun karşı koyuşuna uğradı; dönemin nesneliliği "saf" yerli sanayi kurmak isteyenleri yanlış çıkardı.

"1930'lar sonrası hakim olan liberalizm "kadrocu" politikalar ile, sanayi sermayesinin gelişkin olmadığı an'ı devletçilik ile doldurdu. 1937-50 dönemi devletçiliğin sonu ve devlet ile sanayi burjuvazisinin arasında, daima ikincisinin beslendiği ve birincisinin "tahkim" edildiği bir iş bölümü oluştu." Özel sektörün ilaç sanayisine ilgisi daha çok devletin sağlığa özel olarak eğildiği sıtma savaşları döneminde görülmeye başlandı. Buna en iyi örnek olarak, 2. dünya savaşı sırasında, "sıtma-tüberküloz-trahom ile mücadelede"nde kullanılmak üzere getirilen "kinin" in küçük ölçekli sanayi tarafından ambalajlanarak ve "suni karaborsa" yaratılarak satılması verilebilir. Hatta burada elde edilen sermaye, ilaç sanayinin ilk ana sermayesi olmuştur da diyebiliriz. (Kinin, Kızılay aracılığıyla devlet eliyle ithal edilmiş ve ihale ile özel sektöre devredilmiştir.)"

"1923-50 dönemi Türkiye burjuvazisinin palazlanma ve emperyalizme hazırlanma dönemi" oldu. Tabii ki "en büyük destek devletten geldi." Başlangıçta "liberal diye adlandırılan dönemde de, devletçi diye adlandırılan dönemde de, devletin sermaye birikimini sağlamak ya da hızlandırmak üzere yüklendiği görev kesintiye uğramadı."

* Gelenek Dergisi 40 (Ağustos 1992)'den alınmıştır.

'50 sonrası politikalar, dünya ekonomisinin ABD önderliğinde yeniden organizasyonunun uygulamaları oldu. "1947'de başlayan Marshall yardımı programı, Türkiye ekonomisine, dünya ekonomisinde piyasanın dayattığı iş bölümü içindeki rolünü gerçekleştirmesine yardımcı olacak girdi sağlamaktı."

1946 yılında İşçi Sigorta Kurumu'nun kurulması, Emekli Sandığı, Milli Savunma Bakanlığı personelinin tedavi giderlerinin karşılanmasıyla güvenceli bir pazar elde eden özel sektör, 1950 sonrasının serbest ithalatçı liberal döneminin de etkisiyle gelişmeye başladı. Başta İş Bankası ve Sanayi Kalkınma Bankası olmak üzere, uzun vadeli ve düşük faizli kredilerle sermaye yönünden desteklendi. DP'nin 1954'deki yabancı sermayeyi teşvik kanunu ile Türkiye ilaç sanayisi bir endüstri dalı haline gelmeye başladı. "Böylece palazlanan ilaç sanayii 1953-57 arasında hammadde-lerin tümü dışarıdan getirilmek kaydıyla toplam yurt ihtiyacının yüzde 60'ını karşılar duruma gelmiştir."

Yabancı sermayeye çekici gelen alanlar, genellikle daha önceden yerli şirketlerle ortaklık yapılan, gelecekte olarak ithalata bağımlı, emekten en çok sömürüyü sağlayan ve dolayısıyla işçi başına karın en yüksek olduğu sektörleri kapsar. Bu yönden de ilaç sanayisi yabancı sermayenin en çok ilgilendiği alan olmuştur.

1953 yılına kadar teşvik edilen yerli ilaç sanayisi döviz dar boğazı, yabancı sermaye teşvik kanununun çıkışı, IMF borçlanmaları ile ithalat yapamaz duruma gelmişti. Bu durum uluslararası sermayeye çok geniş bir manevra alanı sundu.

Uluslararası kapitalizm, ülkede kurduğu küçük fabrikalarda ham ve yardımcı maddelerin hemen hepsini kendi ana fabrikalarından ithal ederek, ilaç üretiminin sadece son aşamasını (karıştırma ve ambalajlama) yerli ortakları ile yapmak suretiyle ekonomiye katılıyordu. Böylece daha kuruluşundan itibaren yerli ve yabancı sermaye şu ankine benzer bir entegrasyonu yakalamıştı. '80 sonrasında, bekledikleri yabancı sermaye yatırımlarını göremeyenler, o mitsel kahramanın ancak kuş tüyü yataкта uyanmak güvencesini söke söke aldığını da göremiyorlar.

1954-57 yılları arasında, yabancı sermaye yatırımlarının ortalama yüzde 13'ü ilaç sanayiine yapılmışken, 1957-61 arasında bu oran, ortalama yüzde 26'yı bulmuştur. Günümüz ilaç sanayisi yatırımlarının yüzde 60'ı o dönemden kalma yatırımlarla gelişmiştir.

1960 yılında İstanbul sanayisinde yabancı sermaye oranı yüzde 3,5 iken, bu oran ilaç sanayiinde yüzde 19 idi. (Lastik ve kauçuk sanayiinden sonra bu oran ikinci en yüksek orandı.)

Yabancı sermayeye yönelik tüm teşvikler, hammaddeyi ülke içinde üretecek tesisleri kurmak ilkesinden yapılmışsa da bu pratikte hiç bir zaman gerçekleşmemiştir. Kurulan işletmeler sadece ambalaj ve az miktarda ara ürün aşamasında sürece katılabilmıştır. Bu alandaki tekelleşme hızı ve yoğunluğu kapitalizmin Türkiye'deki tarihinde başdöndürücüdür. Ve bir o kadar da öğretici.

Uluslararası sermayenin ekonomiye katılımı, sanayileşme sürecinde yeni bir aşamayı anlatır: Bu da genellikle sanayinin derinleştirilmesi yoluyla olur. Ancak savaştan önce "hammadde"ye ilgi duyan emperyalist-kapitalizm savaş sonrası "imalat sanayii"ne ilgi duymaya başlamış ve bu alanda yerli ortaklarını hemen yanı başında bulmakta zorlanmamıştı, bulamadığını da kendi elleriyle kurdurmuştu.

Unutulmamalı ki; '60'larla başlayan süreç, '50'ler dönüşümlerinin düzene sokulmuş halidir.

Daha çok montaj, taşeronluk, ambalajlama tipinde biçimlenen sanayileşme de, ilaç sanayisi daha çok üçüncü bölümü doldurmaktadır.

1963-65 yılları arasında uluslararası ilaç sanayisinin aktif madde üretiminin, kendi değeri içindeki payı yüzde 3 iken, bu üretimin yüzde 97'sini müstahzarlar kapsamıştır.

Tüm bu süreçte devletin rolü, kaynakların burjuvaziye dağıtımında, "denge" unsuru olmak şeklindedir.

Uluslararası şirketlerin hem dış yatırımların sebebi, örgütleyicisi ve yöneticisi olması hem de ucuz hammadde ithali, tekeli fiyatla ihracat, yerli ortaklarla beraber yatırım, teknoloji ihracı ile tüm süreç hakim oldukları ortada. Özellikle şu unutulmaması, dünyadaki bütün belli başlı ilaç firmaları uluslararası tekel haline gelmişlerdir. Almanya'da Bayer, İsviçre'de Geigy, Almanya'da Hoechst, Schering gibi örnekler sayılabilir. Bunlar merkez ve dünyanın dört bir yanındaki yan kuruluşları ile iş görmekte ve "perifer" ülkelerdeki kar marjı, merkezdekenden aşırı ölçüde fazla olmaktadır.

1971 yılında faaliyet gösteren 16 yabancı sermayeli firma, toplam ilaç üretiminin yüzde 53'ünü gerçekleştirmiştir. Bu oran 1967 verilerine göre azalma göstermektedir, ancak, bu durum uluslararası sermayenin değer transferinde bir azalmaya yol açmamıştır. En azından, yabancı sermayeli firmalar karlarına "royalty" yoluyla devam etmişlerdir. Royalty, yabancı bir firmanın verdiği adı ve formülü kullanarak ilaç yapmak ve bunun karşılığında da ilaç satış fiyatına yüzde 5 isim hakkı olarak ödeme şeklidir. Fako ve Eczacıbaşı buna örnek gösterilebilir. 1972 yılında yabancı

firmalara 45 milyon TL'yi bulacak kadar çok patent hakkı ödenmiştir.

1967 yılına kadar geçerli olan patentin korunması yasası (bir ilaç hammaddesini ilk bulan firmanın 10-20 yıl gibi sürelerle üretimi tek başına yapma hakkı ya da hammaddeyi arzu ettiği fiyata satma hakkı) kaldırılıyor. Patent koruması olmayan ülkelerde ilacın daha ucuza satılabilmesi ve özellikle dönemin döviz sıkıntısı çekilen bir dönem olması uluslararası sermayenin dikkatini çekiyor. 1972'de bir ilaç fiyat kararname si ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nun ilaç üzerindeki kontrolü belli esaslara bağlanmak isteniyor. Özellikle; maliyet artışının yüzde 20'yi geçmesi durumunda zam yapılamaması, aynı etken maddeye sahip ilaçlar içinde ucuz olanın tercih edilmesi, çok tüketilen ilaçlardaki kar oranlarının devlet kontrolüne alınması gibi ana maddeler içeren yasaya ilaç işverenleri yoğun bir saldırı gerçekleştirdiler. 1980 sonrasında da, sürekli-disiplinli-hedefe yönelik yoğun bir saldırıyı 12 Eylül-ekonomi-politiğine oturtup yaygınlaştırdılar.

Başlangıçta iç tüketim ağırlıklı ve buna ihtiyaç gösteren ücret yüksekliklerinin, az çok sosyal devlet görünümü politikaları zorlaması, son olarak da sınıf mücadelesinin zorlamasıyla sınırlı kalan ilaç fiyatları, 1983 yılında "1972 karamamesi"nin önce çalıştırılmayıp sonra da yürürlükten kaldırılmasıyla aşırı bir artışa uğruyor. '1979'da 41 liraya satılan bir kutu ilacın fiyatı 1986 yılı sonunda 667 liraya yükseldi. Bu süre içinde genel fiyatlar 11 kat artarken, ilaç fiyatları 15 kat artış yaptı." 1984 Şubat'ında işverenin zorlamasıyla, ilaç hammaddesinden alınan gümrük ve istihsal vergisi kaldırılıyor. Bu durum maliyetlerde yüzde 15 azalma yaratmışsa da aynı dönem ilaç fiyatlarına yüzde 20 zam getiriliyor. '84 yılı sonunda, yeni bir ilaç fiyat karamnamesi ile SSYB'nin denetim yetkisi elinden alınmıyor ve sadece onaylayıcı kurum olarak kalıyor (ilaç endüstrisi tespit ettiği fiyatı 10 gün önceden bakanlığa bildiriyor, bu süre içinde bakanlık itiraz etmezse yeni fiyat yürürlüğe giriyor.) Ve böylece de ilaç fiyatları serbest bırakılmış oluyor.

'86 öncesine kadar Türk ilaç endüstrisinde yerli şirketlerden söz edilse de günümüzde bu alan tamamen uluslararası sermayenin kontrolündedir. Bu alanda en çok örnek gösterilen Yurtoğlu firması bugün artık yabancı bir firmanın patent desteğiyle yaşayabilmekte. Yurtoğlu ilaç firmasının örnek verilmesinin nedeni, bu firmanın uluslararası piyasalardan ucuza hammadde bularak ve bu sayede ülke içinde ilaç üreterek tipik bir yerli burjuvazi niteliği göstermiş olmasındandır.

Kapitalizmin eşsiz gelişimi, köyden kente göç, yabancılaşmış da olsa kitlelerden gelen sağlıklı olmak isteminin artması, kır-kent farklılığı ile beraber medyanın ülke coğrafyasını küçültmesiyle kent tipi tüketim isteklerinin, pazar ekonomisinin belirleyiciliğinde hızla artması olgularının, oligopol-dışa entegre ilaç endüstrisi tarafından değerlendirilişi ilaç fiyatlarının hızla artışı oldu. Bu ilaç tüketim değerindeki hızlı artışın nedeni, bir taraftan tüketilen ilaç miktarının artışı, diğer taraftan da ilaca talebin artmasının bir sonucu olarak ilaç fiyatlarının yükseltilmesidir.

Yapılan lisans-patent anlaşmalarıyla yabancı sermaye ile ortaklık kuran yerli sermaye, bu entegrasyonu ile piyasanın yüzde 90'ını kontrol altında tutuyor. Bu belirleyicilik, isim ve mekanın kullanılması karşılığında ödenecek ücreti saptamak dışında, o ilacın yılda ne kadar üretilebileceği, ham ve yabancı maddelerin nerelerden sağlanması gerektiği, hammaddenin ihraç ediliş edilmeyeceği edilecekse hangi ülkeden hangi fiyatlarla edileceğini belirlemeye kadar uluslararası kapitalizmin himayesindedir. İlk kuruluşundan bu yana piyasa dışına kaçan karları da kontrol için kullanılan lisanslı ilaç uygulaması, günümüze kadar artan bir ivmeyle tek geçerli pazar davranışı haline gelmiştir. Tabii ki bu da piyasanın denetiminin kolaylığı anlamına geliyor.

Tüm bu anlatılanlara; ilaç endüstrisindeki tekelliliğin ve ilacın bir meta olarak ekonomi politiğin somut örnekleriyle incelenmesi gelecek yazımızda eklenecektir.